

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 930.1

Ткаченко В.М.

ПРО «ІСТОРИЧНУ ІСТИНУ» В ЧАСІ І ПРОСТОРІ

Проаналізовано «кризу часу» в осмисленні історичного процесу, що виявляється у розриві зв'язку між минулим, сучасним та майбутнім. В центрі уваги автора – культ презентизму, коли виклад подій минулого і майбутнього підпорядковується нинішній кон'юнктурі, яка самостійно формує комфортне минуле й визначає таке ж комфортне майбутнє. В основі цього явища – розчарування у всіх ілюзіях та ідеалах минулого, коли на особистісному рівні не залишилося віри ні у революційну ідею, ні у соціалістичне суспільство, ні у перспективи євроінтеграції, а в суспільстві запанувало прагнення до багатства, комфорту й спокусливої миттєвості відчуттів.

Автор акцентує увагу на необхідності активізації українських інтелектуалів у пошуках адекватних відповідей на виклики часу, на необхідності запропонувати нові і переконливі способи пояснення всього, що відбувається навколо. Час невідкладно вимагає віднайдення зримої історичної перспективи виходу із ситуації «повсякденності виживання», пошуку шляхів зміцнення віри у торжество соціальної справедливості. В іншому випадку німота інтелектуалів лише підсилює розрив між історичним досвідом соціуму і його здатністю осмислення того, що відбувається, бачення майбутнього.

Ключові слова: темпоральність, дискретність часу, суб'єктивний час, презентизм, провінціалізм, «історія заради історії», «історична пам'ять поколінь».

Баталії навколо історичної тематики тривають в Україні, як правило, під прапором «з'ясування історичної істини». При цьому кожна із сторін чомусь виносить за межі обговорення той факт, що абсолютної історичної істини ми, власне, не можемо мати за визначенням. Історична істина є лише істина певного моменту існування, а тому неминуче може бути переглянута за інших обставин. Вона залежить, по-перше, від нашої дистанції стосовно минулого. А по-друге, кожен дослідник є «продуктом свого часу»: він несе на собі відбиток певних етичних норм, принципів, ідеології й парадигм мислення своєї доби.

Внаслідок взаємодії цих двох обставин, історію Греції, наприклад, ми описуємо виходячи власне з наших уявлень про демократію. А тому для давніх греків наша інтерпретація їхньої історії, якби вони могли її прочитати, була б дивною і незрозумілою. І як би ми не хотіли дотримуватись «загальнолюдських принципів», однак кожен дослідник визначає своє «негативне» чи «позитивне» ставлення до тих чи інших процесів, пропускаючи їх через власне «Я», яке сформоване належністю до певної соціальної верстви, корпоративної групи, партії, врешті-решт – нації.

Ми змушені виходити з того, що абсолютної тотожності між поняттями «історична реальність» та «знання реальності» немає. На визнанні цього факту

й тримається історична наука, яка представляє події минулого не як «універсальну історію» на всі часи, а як численні версії історії, у яких події минулого постійно переглядаються й знаходять інші інтерпретації. Відтак кожен сумлінний дослідник має самостійно, без понукання «згори», визначити власну позицію і міру відповідальності за адекватну відповідь на виклик часу. Очевидно, він має виходити як із нинішніх загальнонаціональних інтересів народу, так і з відповідальності перед майбутніми поколіннями та пам'яттю предків, від яких ми успадкували цей світ.

В очікуванні кінця світу

У тому, що існує певний порядок часу, або, точніше, суспільні порядки, які змінювалися залежно від місця і часу, немає сумніву. Нині в історіософській літературі досить поширеним є розуміння історичного часу у трактуванні німецького дослідника Р. Козеллека [1]. Динаміка історичного часу, доводить він, створюється напругою, що виникає між пластом набутого досвіду і горизонтом очікувань. Життя показує, що чим менше досвіду, тим більше очікувань. І навпаки – чим більше досвіду, тим обережнішим і більш відкритим стає очікування. Немає очікувань без досвіду, але й досвід нікчемний без очікувань чи сподівань. Однак, це – сучасне трактування.

В більш ранні періоди історії людської цивілізації усвідомлення фактору часу мало виняткове значення. Упорядкованість часу належала до тих основоположних аксіом мислення, які мали бути за своєю суттю очевидними. Настільки самоочевидними, щоб будь-які спроби новаторів (в середні віки – еретиків) поставити під сумнів плін життя мали б відразу наштовхуватися на стіну відторгнення. Біблейські оповіді були своєрідним сплавом пророцтв і періодизацій, де у своїх міркуваннях про майбутнє їх творці (байдуже, чи віддавали вони перевагу циклічній чи лінійній перспективі) намагалися пізнати механізм залежності між минулим й майбутнім. У V ст. Августин Блаженний використовував і популяризував модель семи часів світу, яка навіть в кінці XVII ст. виступала як основа «універсальної історії»: початок першому віку поклав Адам, шостий вік відкриває Ісус, а оскільки цей вік відповідає шостому дню (що є також і віком старості), то він і має тривати до кінця світу. Ось цей останній етап – одночасно і старість й оновлення – є очікуванням відпочинку седмиці, яка й принесе вічний покій у спогляданні Бога.

Вся історія християнства аж до XVII ст. є історією очікувань, або, точніше – постійним очікуванням останньої години, з одного боку, й постійного запізнювання кінця світу – з іншого. Безпосередній характер цих очікувань змінювався від ситуації до ситуації, однак вони виконували важливу стабілізаційну функцію: «Відсутність кінця світу надала церкві такого статусу, за якого їй – з огляду на загрозу кінця світу в будь-яку мить і у сподіванні на Друге Пришестя Христа – вдалося досягти стабільності» [1, с. 28].

А в процесі очікування людям відкривалася перспектива не лише покаяння, але й очищення й самовдосконалення, послуговуючись, зокрема, еллінською

спадщиною Цицерона: «історія – учителька життя». У трактуванні цього мислителя історія минулих часів виступає добіркою прикладів, за допомогою яких оратор чи проповідник повчає і наставляє аудиторію. Роботи Цицерона часто потрапляли до монастирських бібліотек, їх широко використовували як зібрання повчальних прикладів. Минуле в ранні періоди історії завжди домінує над майбутнім і дає можливість людям зробити з історичного досвіду висновки на день нинішній та на більш віддалене майбутнє заради спасіння душі. Власне і в наш час в історичній свідомості традиційних спільнот минуле ставлять попереду сучасного – маючи минуле за взірець, до якого належить максимально наблизитися.

Отже, доки християнське вчення про останні події – за спрощеною оцінкою десь до середини XVII ст. – остаточно обмежувало горизонт очікувань, майбутнє зберігало обов'язковий зворотній зв'язок із минулим. Біблійні одкровення та їх церковне адміністрування зумовили схрещення напруги між досвідом та очікуваннями таким чином, що між ними не могло існувати розриву. Внаслідок цієї обставини, зазначав Р. Козеллек, довгостроковий земний досвід повсякденного життя ніколи не вступав у конфлікт з тими очікуваннями, які мали б тривати аж до кінця світу. Таке становище змінилося лише з моменту, коли з'явився новий горизонт очікувань завдяки явищу, яке знайшло своє втілення в понятті «прогрес».

Ламкий поступ історії

Відтак світобачення з акцентом на минуле принципово змінилося, породивши нове сприйняття часу. З приходом доби гуманізму відбувся розподіл на Стародавній час, Середні віки та Новий час. Замість очікування кінця світу прийшла ідея прогресу, удосконалення й прогнозованого майбутнього. Об'єктивний, лінійний, безперервний і незворотний час прогресу було покладено в основу осмислення суспільства та його історії. Після Великої французької революції 1789 р. нове, прогресивне, футуристичне сприйняття історичного часу виникало й співіснувало разом з ідеєю об'єктивного лінійного часу, що робило привабливою концепцію єдиної історії людства. Плавне односпрямоване перетікання минулого в сучасне і в майбутнє забезпечувало сприйняття всесвітнього історичного процесу як єдиного цілого. Коли ця думка визріла, вона започаткувала нові принципи усвідомлення і відтворення всесвітньої історії, що прийшла на зміну практиці безлічі локальних, не співвідносних між собою історій.

В розумінні Р. Козеллека, можна зрозуміти суть осмислення історії за допомогою концепції «переломного часу», який для Західної Європи припадає на другу половину XVIII – початок XIX ст. Цей «переломний час» і став своєрідною межею виникнення модерного світу, де в основі нової історичної темпоральності (світосприймання плину часу) постає напруга між «простором досвіду» і «горизонтом очікувань». Філософія історії з її ідеєю прогресу епохи Просвітництва, відкрила нові горизонти майбутнього, які разюче виходили за

межі раніше прогнозованих і успадкованих обрисів майбутнього. Відтак прагнення прогресу стимулювало нові довгострокові проекти на майбутнє. Характер реформ з часу Французької революції став спрямовуватися у сферу грядущого, в «горизонт очікувань». Минуле віднині не визнавалось визначальним. Більше того, настання Нового часу якраз і характеризується розривом із минулим досвідом і переходом до прогресивного поступу в напрямі демократії.

Відтак у другій половині XVIII – на початку XIX ст., виникають базові історичні поняття Нового часу, відмінною рисою яких стала спрямованість у майбутнє, навіть домінування у них майбутнього. Зображення процесу прогресивного суспільного розвитку скріплювалося жорсткими причинно-наслідковими зв'язками, які дозволяли суспільним наукам пояснити минуле і викладати свою версію передбачень щодо майбутнього. Виходить що *досвід минулого не є абстракцією – він вкарбований в сучасності й у раціональних напрацюваннях людини, і в її несвідомих типах поведінки*. Увесь цей набутий досвід не обов'язково об'єднується в персональному досвіді конкретної людини, але й у тому досвіді, що передається з покоління в покоління. Власне – в чужому досвіді, бо ж і історія сприймалася завжди як учення про освоєння чужого досвіду.

Так само і очікування майбутнього – вони теж плекаються в сьогоденні, тобто стають осучасненим майбутнім. Вони також є і особистісними, але водночас і надсуб'єктивними, спрямованими на те, чого поки що немає, що наразі ще неосвоєне нами. Йдеться про надію і страх, бажання й волю, стурбованість й упевненість – усе це входить в очікування. *У підсумку і досвід, і наші очікування існують в теперішньому часі як два боки однієї і тієї ж медалі, є способами сучасного життя*. Однак вони не є дзеркальними відображеннями одне одного, оскільки накопичений досвід уже сфокусований нами, як правило, в одному ядрі, а сподівання й очікування розтягуються на хвилини, години, дні, роки й століття. Так само очікування неможливо цілком вивести з досвіду, бо передчуття розпадаються на нескінченність різних можливих варіантів.

Отже, історичне майбутнє не є продуктом історичного минулого. Ніколи не знаєш чи втілиться в історії більше наявних передумов, чи менше, скільки може трапитися того, чого не очікуєш. Помиляється той, хто сподівається вивести очікування майбутнього цілковито із власного досвіду. Але і той, хто не спирається на досвід, теж робить помилку. За оцінкою Р. Козеллека, «тут вочевидь спостерігається безвихідь, розв'язання якої можливе лише з плином часу. Таким чином відмінність, індикатором якої є обидві категорії («простір досвіду» та «горизонт очікувань»), відсилає нас до структурної ознаки історії. В історії завжди втілюється більше, або менше від існуючих передумов» [1, с. 358].

Може трапитись так, що минулі події неадекватно відобразилися в історичному досвіді. Причиною цього можуть стати помилкові спогади, в які слід внести корективи, або ж поява нових неусвідомлених раніше перспектив. Тобто, щораз накопичується новий досвід і відбувається нашарування та взаємне насичення різних пластів досвіду, а в нього стрімко вливаються нові надії чи розчарування – бо ж такою є темпоральна структура історичного досвіду, який не може накопичуватися без зворотного впливу на нього з боку очікувань. Це спостерігається в самій структурі прогнозу: усьому передують діагнози, що вбирає в себе дані досвіду, а тому ймовірність передбачуваного майбутнього виводиться насамперед із заданих наперед реалій минулого. Надбання досвіду відкривають перед нами новий горизонт очікувань, але й прогноз осмислює очікування, які неможливо вивести лише з досвіду.

Отже, неможливо лінійно співвіднести і розвести у часі між собою «простір досвіду» й «горизонт очікувань»: вони як часові пласти співіснують у сьогоденні, переплітаючи різним чином минуле та майбутнє і складають сутнісну ознаку історичного часу у його постійній змінюваності.

Фізика й гуманітарії

Очікування, що ґрунтуються на досвіді, якщо вони справджуються, не можуть нікого здивувати. І навпаки, здивувати може лише те, чого не чекаєш – тоді доводиться мати справу з новим досвідом. Як зазначає Р. Козеллек, «прорив горизонту очікувань творить новий досвід... Саме напруга, що існує між досвідом та очікуваннями, щоразу по-новому провокує нові рішення й таким чином проростає історичним часом» [1, с. 358-359].

Щоправда тип історичного мислення XIX ст., із його оптимістичним сприйняттям прогнозу, привніс значне знецінення не лише минулого, але і сучасного: покладалось як самозрозуміле, що все краще – попереду. Більше того, рівень очікувань помітно переважав над рівнем накопиченого досвіду для осмислення ситуації, а це лише посилювало абстрактний, загальний характер базових історичних понять, які не завжди могли передати своєрідність і складність поточного моменту. Але попри все – об'єктивність плину часу слугувала підставою для твердження про об'єктивність пізнання.

Переломним стало XX ст., що внесло радикальні зміни в надто оптимістичне сприйняття часу і всеперемагаючого прогресу. З легкої руки фізиків-теоретиків, насамперед А. Ейнштейна, існуючий поза тим чи іншим явищем «час Ньютона» втратив усякий сенс у фізиці за межами класичної механіки. Втрату категорією «часу» об'єктивного фізичного змісту стали ілюструвати посиланням на місце з листа А. Ейнштейна: «Для нас, переконаних фізиків, різниця між минулим, сучасним і майбутнім є ілюзією, хоча й досить нав'язливою».

За оцінкою російської дослідниці Д. Хапаєвої, яка спеціалізується на проблемі революції понять в гуманітарній сфері, ідея простору-часу, що виникла спочатку за задумом А. Ейнштейна як алгебраїчна величина стосовно

«обмеженої відносності», поступово стала домінуючою. Ставши спочатку четвертим виміром геометричного простору, час перетворюється в загальній теорії відносності із математичного інструменту у фізичну реальність. В результаті концептуальний чи «об'єктивний», існуючий поза явищем, час Ньютона був позбавлений будь-якого сенсу для теорії відносності і перестав мати значення у фізиці за межами класичної механіки. Більше того, фізична еквівалентність простору і часу зробила не значимим порядок послідовності подій і перетворила в нонсенс спроби ділити події на минулі і майбутні. Зате простір-час стало легко ділити на відрізки [2].

Подальші уявлення про ідентичність простору і часу з погляду їх структури отримали розвиток в працях копенгагенської школи, де квантування простору-часу стало рутинною процедурою, що зробила «атоми часу» очевидністю, а перервність (дискретність) часу – важливим фізичним постулатом. Звичка розмірковувати навколо порушення усталених уявлень щодо плавної течії часу, або щодо розриву між минулим, сучасним і майбутнім – стала виходити за межі аудиторій інтелектуалів, перетворюючись в предмет масових уявлень. Найбільш показовим з погляду еволюції часу став такий висновок фізиків: замість абстрактного об'єктивного універсального часу виникло поняття суб'єктивного, власного часу спостерігача. Ідея суб'єктивного часу, що лежить в основі людської особистості, стала прямо протиставлятися об'єктивному часу світу. Зовнішній час світу став вважатися безкінечним сучасним (одночасністю) і протиставлятися його внутрішній напруженості суб'єктивного часу.

Все це створило передумови для того, щоб запропонована фізиками-теоретиками ідея зовнішнього часу світу на відміну від суб'єктивного часу спостерігача, яка перед цим не сприймалася суспільними науками серйозно, стала освоюватися істориками, соціологами і антропологами, підводячи врешті-решт до думки про існування такої фізичної величини, як «психологічний час кожного спостерігача».

Слідом за фізиками положення про те, що темпоральність свідомості за своєю природою є суб'єктивною і має мало спільного з об'єктивним часом світу, – стало одним із центральних ідей феноменології Е. Гуссерля. Науковці звертали увагу на те, що уявлення деяких народів Океанії і Полінезії щодо часових форм принципово відрізняються від європейських – цим тубільним народам важко уявити як можна вибудовувати хід подій в певній часовій послідовності (Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс). Ідея про те, що **час є конструктором свідомості, якій одночасно дані минуле, сучасне і майбутнє** – увійшла в науковий обіг і стала важливим етапом в процесі розпаду об'єктивного часу, пророкуючи сучасну понятійну революцію. У останній третині ХХ ст., коли вагомі фізичні відкриття увійшли в шкільну програму, а дослідження «темпоральності» у суспільні науки, переворот у сприйнятті часу

зробився незворотним. «Квантування часу» в культурі ХХ ст. порушило ідею зовнішнього часу, що існує поза явищем, поза спостерігачем.

Крім досягнень природничих та точних наук, на сприйняття часу справили враження й результати досліджень суспільних та гуманітарних наук. Насамперед слід зазначити, що ще на початку ХХ ст. оптимістичний еволюціонізм став змінюватися песимістичними теоріями смерті цивілізацій (О. Шпенглер) [3]. Суспільний розвиток демонстрував не лише успіхи освіти, науки й індустріалізму, але був, одночасно, й добою підйому численних фундаменталістських течій, зокрема нацизму та більшовизму. ХХ ст. стало не так пограниччям між двома ерами (модерної і постмодерної), як простором між безоднями двох світових війн – з їх злочинами, масовими вбивствами й жахливою індустрією смерті.

Майбутнє як загроза

Можна допустити, що сучасна криза сприйняття часу набула б в Європі інших форм, якби дві події – Голокост і ГУЛАГ – не порушили образ світу, виплеканий ідеалом епохи Просвітництва, що стверджував: «поступ полягає в нескінченному вдосконаленні» (Г. Лейбніц). Злочини проти людяності поставили під сумнів зазначене положення, оскільки масові знищення людей уособлювали драматичний психологічний злам, що розірвав необхідний зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім і підготував прискорення розпаду старого сприйняття часу.

Так само дві події в Україні – Голодомор і Чорнобиль – стали тим психологічним зломом, який призвів до думки, що «далі так жити неможливо»: ніякі світлі ідеали грядущої «загірної комуни» не можуть виправдати незчисленні жертви України. Проект революційної перебудови світу був настільки дискредитованим в особистому досвіді величезної маси українців, що в 1991 р. об'єктивно постало питання радикального цивілізаційного розриву з минулим. Щоправда образ омріяного майбутнього залишався романтичним і досить розмитим, неадекватний викликам часу.

Другою спробою подолання інерції минулого став Майдан 2004 р. як прояв духовного самоусвідомлення й самовиявлення нації, ще одна спроба вписатися в логіку світових процесів. Однак, дискредитація гасел Майдану з боку правлячого класу України знову порушила зв'язок часів, принесла розчарування й викид назовні всього латентного й маргіналізованого, що залишилось з минулого історичного досвіду. Об'єктивна «стріла часу» втратила свої зримі контури, а яскрава впевненість у неминучому прогресивному поступі поблякла. Це знову порушило звичний порядку часу, більше того – серед певних верств населення поширилось розчарування щодо «помаранчевого міфу», а з боку Європи стала відчуватися «втома від України». Революція гідності 2014 р. в третій раз внесла новий імпульс у суспільну свідомість України, однак анексія Криму й відверта російська агресія на Донбасі, негаразди воєнного лихоліття й відсутність чіткої перспективи щодо

євроінтеграції – все це знову стало нагромаджувати потенціал песимізму й розчарувань. Упевненість в тому, що в довгостроковій перспективі Україна здолає всі перепони й увійде в співдружність європейських держав не може компенсувати відчуття того, що це може відбутися не за життя цього покоління. Але нинішнє покоління формує потенціал внутрішньої напруженості суб'єктивного часу – у світосприйнятті наших сучасників факт піднесення України на новий, модернізований рівень розвитку, відкладається на невизначене майбутнє. Це ілюструється зростанням емігрантських настроїв серед громадян України, коли, за даними соціологічної групи «Рейтинг», 30% українців хотіли б поїхати за кордон на постійне місце проживання [4].

Закономірно постає питання: чи не в цьому переході – від розуміння об'єктивності часу до сприйняття часу як чогось внутрішнього, притаманного цьому поколінню, не відділеного від суб'єктивних переживань людини в конкретному часі і просторі – і полягає головна сутнісна риса тієї доби, яку ми переживаємо? Розчарування в раціональності й можливості наукового осмислення того, що відбувається (поширене нині «віддача від науки – нуль»), стало межувати з ідеєю «кінця історії», принаймні відсутності твердої впевненості у зримій історичній перспективі. Реальна практика виживання поступово, але безперервно переорієнтовує розчаровані верстви населення до повсякденності й буденності життя «тут і сьогодні». Німота інтелектуалів, їх нездатність придумати нові способи пояснення суспільних зрушень, які зачіпають основи уявлень про правду і справедливість у сфері облаштування життя, посилюють розрив між набутим досвідом і здатністю його осмислити і описати, тим більше піднести до нового рівня соціальних очікувань. Тим самим із суспільного організму висотується той, описаний Р. Козеллеком, динамізм історичного часу, що створюється напругою між пластом набутого досвіду й горизонтом очікувань.

Набутий досвід й пережите розчарування призвело до більш тверезого і обережнішого ставлення щодо сприйняття потенціальних можливостей дня завтрашнього. Але напруга, що існує між досвідом і очікуваннями, мала б і на цей раз спонукати до пошуку нових неординарних рішень й таким чином втілитися в нову історичну добу. А це встановлює й відповідно високий рівень вимог до можливого прогнозу.

Фатальність «зламаного поступу»

Після Другої світової війни в Європі з'явилися мислителі (Л. Февр, Х. Арендт, П. Рікер) [5; 6], які стали приділяти особливу увагу проблемі часу не стільки в контексті неперервності історичного процесу, скільки його неочікуваним розривам, зламам, лакунам. Вони намагалися створити новий образ історії, відмовляючись від ідеї неперервності і поступального розвитку на користь уявлень про її перервний, зламаний поступ. Дискретність у їхніх роботах перетворюється чи не в головну категорію роздумів про час, а розрив стає головною подією історії. Врешті-решт, друга половина ХХ ст.

ознаменувалася усвідомленням того, що не існує ні «єдиного часу» (школа «Анналів»), ні «єдиної культури» (К. Леві-Стросс). А звідси й висновок: підходи у ставленні до таких універсальних категорій, як минуле, сучасне і майбутнє, в різних культурах і на різних соціальних рівнях відрізняються.

Наступним етапом перетворення часу в антропологічну категорію (процес своєрідного «олюднення часу») стала ідея подолання «чужої свідомості» – джерела шкідливих ідеологій, неврозів і ілюзій, що заважають «прогресивному розвитку суспільства». На думку приходить теза М. Драгоманова про «пропащий час» в історії України, що супроводжувався поширенням серед українців «неістинної свідомості» іншого народу. Йдеться про російську імперську свідомість – міфологічну, релігійну, побутову, масову: «Нічого дивуватись, що за ті часи, як Україна пристала до Московського царства, з його самовольним царем, з кріпацтвом, що жило без науки, – то царська самоволя заїла вольності українські; московське боярство помогло зрости на Україні зернам кріпацтва, а просвіта почала на Україні рости дуже тихо, тим тихше, що невеличка частина українських письменних людей розділилась і на Московщину; вільним же думкам, котрі росли вже в Європі у купі з наукою і звідти переходили й до нас, тепер поставлений був тин царською та чиновницькою самоволею. А якби тепер серед українського народу з'явилася думка та заміри стати проти зросту неволі, то вже тепер вони мусіли б вдаритись не тільки об тих своїх людей, котрим вигідна була неволя людська, але й об московський уряд і військо, а то й об народ, котрий зрозумів діло так, що українці чинять зраду, коли не слухають «нашого царя» і т.д.» (курсив наш. – *В.Т.*) [7, с. 37].

Масова підтримка росіянами агресивної політики В. Путіна проти України, що обрала шлях євроінтеграції, є наочним свідченням евристичної креативності концептуальних положень М. Драгоманова нині. До того ж теза щодо «неістинної свідомості», висловлена М. Драгомановим ще в ХІХ ст., перегукується з роботами Е. Дюркгейма та М. Мосса, які увійшли в нинішній науковий обіг. Важливим елементом в їх соціальних парадигмах стала ідея «чужої» – релігійної, міфологічної, примітивної свідомості, що, зокрема, протистоїть і «науковій свідомості» власне дослідника.

Протистоять науковій свідомості й стереотипи «старшого» російського і «молодшого» українського братів, що засіли в головах пострадянських людей. Подолання цього світосприймання могло б стати ще однією віхою, що знаменувала б входження України в «нову епоху». Згідно того ж Р. Козеллека, «нова епоха може бути осмислена як час, коли очікування дедалі більше починають віддалятися від нагромадженого досвіду» [1, с. 359]. Україна ж, судячи з усього, поки що перебуває на порозі входження в «нову епоху», бо все ще несе в своєму історичному досвіді тягар імперської ментальності доби Російської імперії.

Слід зважати на те, що на Росію не поширився принцип етнічності, який було покладено в основу окреслення території тої чи іншої держави після закінчення Першої світової війни. Та й в час «українського зриву» 1917-1920 рр. Україна самотужки не змогла реалізувати своє право на національне самовизначення й увійти в «нову епоху» повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Так, революції зазвичай відбуваються у містах, а 90% українців на той час складали селяни, в цілому досить консервативне середовище. Ментальність селян та їх повсякденне життя формується під знаком того, що було дано природою. Якщо абстрагуватися від соціального устрою, то врожай чи неврожай залежали від сонця, вітру і погодних умов, а навички, які слід було засвоїти, передавалися із покоління в покоління з незначними змінами. Технічні новації впроваджувалися дуже повільно не порушуючи звичне життя. Навіть війни сприймалися селянами як події, послані Богом за гріхи наші.

Оселянення міст за часів радянської індустріалізації забезпечувало у значній мірі незмінність тих порядків, які існували досі. Відтак принцип національної держави на основі етнічності в Україні не реалізувався і за часи Радянського Союзу. Власне епоха «брежневського застою» зримо демонструвала, що коли щось змінювалося, то настільки повільно і впродовж такого тривалого часу, що вузька щілина між попереднім досвідом і новими очікуваннями майже не підривала засад повсякденного життя. Невеличка кількість дисидентів, не могла змінити ситуацію у країні. Тим не менше, слід віддати належне цій когорті – саме в їх середовищі сформувалася громадянська ідея про український народ як представників усіх національностей, що населяють Україну.

Що ж стосується комуністичної ідеології, то в ній майбутнє було подібне до лінії горизонту, яка щоразу віддалялася. Індустріалізація й технічний прогрес в СРСР так і не змогли кардинально вплинути на осмислення суспільних процесів, а майбутнє так і не стало уособленим образом сподівань. Комуністи впродовж тривалого часу становили потужний контингент депутатського корпусу як Росії, так і України, намагаючись законсервувати усталений спосіб життя.

Більше того – і у світі в цілому, а відтак і серед радянських людей, майбутнє стало сприйматися потенційним джерелом загрози. Радянська агресія в Афганістані дала поштовх активізації різноманітних фундаменталістських рухів. За «іронією історії» пострадянська Росія згодом сама стала інфікована новітнім великодержавним фундаменталізмом, помітною рисою якого стало змішування архаїки й сучасності. Своєрідним образом цього в Афганістані може бути таліб, озброєний ракетною «Стінгер», а з боку путінської Росії – бойовик А. Павлов на прізвище «Моторола» – один із тисяч росіян, які прибули в Україну, щоб розв'язати війну і стати на заваді євроінтеграції. Практика і афганських і російських фундаменталістів засвідчує, що цінності,

до яких вони апелюють, не висвітлюють реальної перспективи переходу із минулого в майбутнє. А методи терору, до яких вони вдаються, свідчать про їх небажання шукати вихід для вирішення проблем на шляху діалогу. Отже, залишаючись вагомим сегментом нашого життя, фундаменталістські рухи продукують відчуття «закритості майбутнього» взагалі.

Так чи інакше, але проблема майбутнього в наукових дослідженнях стала втрачати окреслені контури: розпад Радянського Союзу історики не передбачали; демократичні сили з'явилися там, де їх не чекали побачити; авторитарні режими постали там, де чекали демократії. Все це стало ще одним свідченням варіативності й непередбачуваності історії людства. З цього приводу французький історик Ф. Фюре писав у 1995 р.: «Історія знову стала тим тунелем, по якому людина просувається в темноті, не знаючи, куди приведуть її власні поступки, не впевнена у своїй долі, позбавлена примарної безпеки, яку дає знання про те, що вона робить. Нині, наприкінці століття, на очах у демократичного індивіда, що втратив Бога, захиталися основи «божества історії», й у людини виникла потреба заговорити свою тривогу. Поряд з невпевненістю у сучасному, її свідомість потерпає від невпевненості в майбутньому» [8].

А тим часом обставини сьогодення поставили на порядок денний проблему безпеки. Без її вирішення питання про перехід України в «нову епоху» взагалі стає примарним.

Ознака сучасності – бути сильним

Безпеку важко відкласти на колись, бо вона в часі і просторі має бути присутньою «тут і тепер». З огляду на екстремальні обставини, викликані «гібридною війною», буденна свідомість стала віддавати перевагу поняттю «сучасність», помітно потіснивши категорії «минуле» й «майбутнє». Постало питання: з якого моменту можна вважати розпочатим відлік сьогодення – нинішньої історичної ситуації? Впродовж останніх двох десятиліть такою точкою відліку був розпад СРСР і всього соціалістичного табору. Вона ознаменувала кінець холодної війни і створення нової конфігурації у розстановці сил на світовій арені.

Однак не виключено, що анексія Криму та відверта агресія РФ проти України уже стали тими рубіжними подіями, коли було кинуте виклик усій системі міжнародних відносин, що склалися в результаті Другої світової війни, а принцип територіальної цілісності й непорушності кордонів було нагло спаплюжено. Як би політики не ухилялися від остаточних визначень, але, по-суті, як нам видається, розпочалася друга фаза холодної війни. Власне, про це вже на повний голос звучить в середовищі західних експертів, а то навіть і на рівні відомих політичних діячів (поки що не перших осіб): «Попередження про повернення до політики холодної війни стали головною темою європейських дебатів уже впродовж трьох років, але за останні тижні (жовтень 2016 р.) багато західних дипломатів, політиків та експертів доходять думки, що

пружина, дійсно таки, розпрямилася. Політику Росії піддають переоцінці у всіх західних країнах. І мова більше не йде про перехід до ліберальної демократії – всі говорять про повернення до минулого. Епоха, що наступила після холодної війни, закінчилася, і розпочалася нова епоха. Холодна війна 2.0 – інша за характером, але потенційно така ж зловісна, і заснована вона не лише на конкуруючих інтересах, але й на конкуруючих цінностях» [9].

Така ситуація несе в собі загрозу переростання у нову світову війну. Це поставило проблему безпеки України на чільне місце, якій маємо підпорядкувати всі інші проблеми суспільного розвитку. Зокрема, це стосується проблеми модернізації нашої країни заради набуття нею належної ідентичності у відповідь на виклики ХХІ ст. Маємо брати до уваги й ту відверто кволу реакцію американської адміністрації Б. Обами та низки європейських лідерів на ситуацію, що склалася довкола України. Захід в цілому виявився не готовими до політики швидкого реагування заради збереження статус-кво у світі. А це неминуче може призвести до того, що у найближчим часом буде порушена уся архітектура світової безпеки. Ситуація невизначеності щодо характеру сучасності – чи то вона все ще ліберальна, чи то вже імперсько-націоналістична – ставить під сумнів усю систему цінностей, які декларувалися та відстоювалися Заходом останнім часом. А втім прийшла доба кардинальних зрушень у свідомості нашого покоління: відтепер бути сучасним означає насамперед – бути сильним. Сильним і в сфері обороноздатності, і у сфері «м'якої сили» – економічній, гуманітарній та дипломатичній.

У вирішенні цього питання нам має допомогти знання набутого історичного досвіду. Нині завдання консолідації українського суспільства стали невідкладними, і усвідомлення спільності історичної долі тут неможливо переоцінити. Бо саме в процесі осмислення історичного досвіду з'являються ті мінімальні спільні характеристики, що згодом поширюються на всі вікові категорії спільноти. А відтак з'являються й підстави говорити не лише про біологічні чи соціальні покоління, а й про покоління, позначені єдністю політичних настанов і устремлінь. А вже сформувавшись, ця історична спільнота триватиме принаймні доти, доки не умре покоління співіснуючих людей у межах сім'ї, професійних груп, громадян якогось міста, армійських солдатів і добровольців, представників різних соціальних верств, віруючих і атеїстів. Як зазначає Р. Козеллек, «кожна спільнота, членів якої звели разом доля, життєвий шлях або організація, сприяє стабілізації досвіду, набутого одного разу. Тому в часовій перспективі в таких випадках можна говорити про політичні або соціальні спільноти поколінь, котрих єднає набуття, нагромадження та впорядкування одноразового чи повторюваного досвіду або ж співпереживання у його зрушеннях» [10, с. 52].

Постає питання про внесок науковців у справу консолідації, мобілізації сил, таланту і ресурсів народу для забезпечення безпеки і обороноздатності нашої

Батьківщини. Поставимо питання: чи передбачали ми вірогідність російського вторгнення в Україну? Не буду стверджувати як цю проблему було трактовано по каналах спецслужб України. Можливо, що якісь сигнали у верхні ешелони влади й поступали. А тому винесемо питання в іншу площину: наскільки громадяни України були підготовлені до такого варіанту розвитку подій? Відповідь напрошується сама собою – жодної готовності до агресії з боку Росії на рівні широких народних мас не було. Думаю – не в останню чергу тому, що український державний апарат, армія та спецслужби були просякнуті російською агентурою. То ж не дивно, що Революція гідності поклала край цьому кримінальному запродавському режиму.

Але чи пролунали застереження з боку істориків? Чи зробили ми все необхідне, щоб підняти рівень національної ідентичності України? Чи доклали ми сил для організації мережі патріотичного виховання, а більш ширше – широкої мережі громадянської демократичної освіти? Адже тут роль національної інтелігенції неможливо перебільшити.

Слід визнати: ми надто довго йшли вперед із головою, повернутою назад – до драматичних, а то й трагічних сторінок нашої історії, з її непротими проблемами, поділяючи спільну славу дідів-прадінів і спокутуючи гріхи минушини. Однак нині ми маємо змістити акценти – значною мірою бачити поперед себе більш широкий горизонт можливостей, перейматися новим проектом європейського майбутнього. Насамперед усвідомити, що нічого не буває з нічого: у сферу науки потрібно вкладати немалі кошти, які слід розглядати не як витрати, а як ресурс у підвищення рівня обороноздатності країни. Помиляються ті, хто акцентує увагу лише на збільшенні кількості танків і гармат. У остаточному підсумку долю країни, її майбуття вирішують люди – і не лише солдати. Як у свій час зазначив італійський белетрист М. де Адзельйо: «Ми створили Італію, тепер залишилось створити італійців». Так і в Україні – відбувається процес формування держави-нації як громадянського феномену людей, об'єднаних спільністю історичної долі. Не в останню чергу – усвідомленням спільної загрози нашому існуванню. Оце і є одна із часових ознак входження України у «нову епоху».

Торжество презентизму

Але, разом з тим, існують немалі ризики й загрози, зокрема й у трактуванні феномену «минулого», «сучасного» й «майбутнього». З одного боку, суспільні потрясіння у світі та кризи останніх років загострили бажання відновити порушений «зв'язок часів». На фоні глобалізації, формування «світової економіки» і, одночасно, зростаючих загроз втратити культурну ідентичність, відбувся справжній сплеск загального захоплення усім, що пов'язано з пам'яттю про минуле. Однак, з другого боку, цей меморіальний бум кінця ХХ ст. зовсім не свідчив, що суспільство стало вдивляється лише в історичне минуле. Навпаки, і на цьому наголошує французький дослідник Ф. Артог: захоплення історичною пам'яттю стало лише проявом справжнього диктату

сучасності. На його думку, відбувається остаточне сходження з порядку денного двох типів історичного мислення: 1) того, що перевіряє сучасне минулим, і 2) того, що перевіряє сучасне майбутнім. З цієї відправної точки день нинішній у боротьбі за уми людей намагається самоутвердитись, більше того – поставити собі на службу і минуле, і майбутнє. Цей новітній презентизм виходить з того, що сучасне має самостійно ідентифікувати себе незалежно ні від свого минулого, ні від очікуваного майбутнього, як це було донині. Окрім того, сучасне має не просто визначити, а цілеспрямовано детермінувати як минуле (що ми маємо згадувати і зберігати, а що забути), а також і майбутнє (що саме ми будемо і яку долю прокладаємо людству). В такий спосіб сучасне бере на себе відповідальність і за минуле, і за майбутнє.

Але, якщо динаміка історичного часу дійсно створюється напругою, що виникає між пластом набутого досвіду і горизонтом очікувань, то презентизм навпаки – самостійно формує комфортне минуле і визначає таке ж комфортне майбутнє, а відтак втрачає реальне відчуття виклику доби і, як наслідок, формує таку ж неадекватну відповідь на неадекватне розуміння виклику часу. З таким відчуттям часу суспільство може деякий час комфортно існувати, допоки для цього є накопичені раніше ресурси, але таке суспільство втрачає життєву енергію – той самий потенціал напруги між минулим досвідом і горизонтом устремлень. Рано чи пізно в такому суспільстві може запанувати психологія глитая: «Після нас – хоч потоп».

В останній третині ХХ ст. в європейській історичній думці запанував презентизм: суспільство робить предметом культу сучасність. Звісно, все нове є добре забутим старим. Так і ідеї презентизму мають свої витoki в минулому – до його попередників можна віднести античних епікурейців та стоїків. Та й у філософії екзистенціалізму є чимало елементів презентизму. Але у презентизмі кінця ХХ – початку ХХІ ст. є свій оригінальний профіль. В його основі лежить розчарування у всіх ілюзіях та ідеалах: там, де не залишиться віри ні в революційну ідею, ні в соціалістичне суспільство, ні в національну державу, ні в краще майбутнє – найбільшу цінність набувають лише багатство, комфорт і спокусливі миттєвості відчуттів. Ф. Артог перелічує найрізноманітніші види і виявлення цього «побутового» презентизму: від світосприйняття безробітного, а разом з тим безтурботного, клошара до споглядальної психології заможного туриста; від косметичних засобів проти ожиріння і старіння до найсучасніших інтернет-технологій [8].

Слід особливо наголосити на тому, що сучасне у процесі свого «самообожнювання» веде себе вкрай агресивно: йому не досить бути просто сучасним, воно прагне заручитися місцем в історії, увіковічить себе в ній. Політичні діячі свідомо вибудовують свою біографію у вигляді визбирування послідовних кроків на шляху «історичних» виступів і «визначних» діянь; виявлення підвищеного інтересу до власного родоводу (йдуть активні архівні пошуки генеалогії); винаймання соціологів і політтехнологів, які вибудовують

імідж свого патрона посиланнями на всілякі соціологічні опитування за певний період. Різноманітні «ювілейні урочистості» – чи то комерційної фірми, чи навчального закладу, чи установи – стають ключовим моментом створення іміджу і бренду інституції. Що вже говорити про різноманітні державні урочистості з феєрверками і бучними парадами, за допомогою яких правлячий клас, що сповідує презентизм, намагається освятити власну сучасну ідентичність.

Тріумф «пам'яті поколінь»?

В добу презентизму «пам'ять» набирає все більшу питому вагу, відтісняючи історію-науку на другий план. Вивчення колективної пам'яті того чи іншого регіону або якоїсь соціальної страти презентизм намагається підняти до рівня аналогу історії ментальностей. Пам'ять, що поставлена на службу презентизму, стає способом усвідомити й поширити серед широкого загалу своє містечкове розуміння сучасної доби. Посилаючись на В. Липинського, сучасний український дослідник А. Гальчинський наголошує на хронічній хворобі українського політичного класу – його «провінціалізм», який веде до «паразитарного розчленування нації» внаслідок однобічного, навіть примітивного тлумачення національної ідеї, яка «не може подаватися у її суто регіональній (галицькій чи, скажімо, запорізькій – не має значення) інтерпретації» [11]. За таких умов різноманітні історичні місцини й регіональні герої конструюються й постійно реконструюються відповідно до поточної кон'юнктури, що викликає найрізноманітніші, часом травматичні, реакції з боку інших сегментів суспільства. Національні історії переписуються на догоду правлячому класу. Формуються різноманітні національні символи, масово продукуються «герої нашого часу», які мають увіковічити сучасний фрагмент історії нашої країни й надати йому статусу хоча б історичної доби, з належною величчю і пошануванням.

За таких умов історик втрачає низку функцій, які йому були притаманні в минулому. Він перестає бути своєрідним «оголеним нервом», який намагається намацати і вгадати в минулому поки що невиразні риси майбутнього, перестає бути й посередником між минулим і майбутнім. Місце історика посідає політтехнолог, який удостоюється права посередництва між сучасниками, відводячи їм (з їх же дозволу) те чи інше місце в нинішній суспільній ієрархії, а також вибираючи одночасно в минулому лише те, що відповідає історичній пам'яті державних мужів дня нинішнього, одночасно нехтуючи тим, що для розуміння його вельможних сучасників втратило вагу і не є актуальним, з їх погляду, для суспільного інтересу. У підсумку адепти національної пам'яті і їх поплічники розповідають про те, що державні мужі хочуть пам'ятати, і ні в якому випадку не про те, про що вони намагаються забути.

Ось така по-суті приземлена й укорочена, навіть травмована, історична пам'ять в силу зазначених обставин перетворюється у надто місткий термін – не так метаісторію, як своєрідну ерзацісторію – оскільки в поєднку між

пам'яттю та історією перевага стала віддаватися все таки пам'яті. До того ж спільноті стала нав'язуватися думка, що саме ось таке «відфільтроване» розуміння історії і є насправді реалізацією ідеї щодо «відповідальності перед пам'яттю поколінь». В деяких суспільствах пам'ять набула статусу майже релігійної категорії. На це звертає увагу американський історик Й. Єрушалмі: «Чому в той час, як іудаїзм з віку у вік завжди у великій мірі був просякнутий духом історії, сама історіографія відіграє у євреїв у кращому випадку допоміжну роль, а найчастіше – зовсім ніякої? В переживанні випробувань, які випали на долю євреїв, завжди основоположною була пам'ять про минуле...» [8].

Варіативність інтерпретацій успадкованої пам'яті ставить під сумнів можливість охопити всі незліченні нюанси відносин між сучасним, минулим і майбутнім, а зафіксувавши їх – навчитися розуміти і передбачати плин суспільних подій. Відомий дослідник К. Леві-Стросс зазначав з цього приводу: «Людство, що просувається вперед, зовсім не схоже на людину, яка піднімається по східцях і кожним своїм рухом додає сходинку до тих, які вона уже подолала, – воно скоріше нагадує гравця, який відразу зробив декілька ставок... І лише час від часу історія виявляється синтетичною, тобто різні ставки складаються і утворюють сприятливу комбінацію» [12, р. 377-431].

Присмерк історії?

Звідси впливає закономірне запитання – чи є вихід із цього вкрай неоднозначного становища, і яким взагалі може бути його кінець? Складається конфігурація, при якій наше майбутнє стає таким же не прогнозованим, як і наше минуле, а тим часом дистанція між цариною набутого досвіду і горизонтом очікування вже доходить до грані розриву. Одночасно народження нового історичного досвіду ніби завмерло. І відбувається це, можливо, тому, що нині культивується лише досвід перманентного сучасного, невловимого й майже нерухомого, такого що намагається, не дивлячись ні на що, запровадити для себе власний історичний час і історичні координати, розуміння життя. Чи доцільно в такому випадку взагалі говорити про набуття якогось новітнього режиму історичності? Про кризу історичності можна говорити точно, і виявляє вона себе в тому сучасному досвіді, який і носить назву презентизм.

Можливо тут нам може стати в пригоді таке судження Ф. Артога: «Режим історичності хоче стати евристичним інструментом, що допомагає краще осягнути не час взагалі, не всі часи й цілісність часу, але, головним чином, кризові моменти часу, коли починає втрачати свою очевидність поєднання минулого, сучасного й майбутнього. Чи не це насамперед і є криза часу? Це є також способом освітити, практично зсередини, нинішні питання щодо часу: чи маємо ми справу із забутим минулим чи з минулим, що аж надто актуалізується; з майбутнім, яке майже зникло з горизонту, чи з майбутнім, що скоріше за все загрожує нам своїм неминучим наближенням; з сучасним, що безперервно тоне в миттєвості, чи майже статичним і безкінечним, якщо не

вічним? Це також спосіб пролити світло на численні суперечки про пам'ять й історію, про пам'ять, спрямовану проти історії, про вічну нестачу і одночасно надлишок спадщини» [8].

Насамперед, очевидно, ми маємо з'ясувати: про яке сучасне, націлене на яке минуле і яке майбутнє, йде мова в кожному конкретному випадку? Будь-яка історія, яким би врешті-решт не був її спосіб вираження, з самого початку представляє, возвеличує чи спростовує один чи декілька досвідів часу. З режимом історичності ми, таким чином, маємо справу з одною з умов виробництва історій: в залежності від взаємовідносин сучасного, минулого й майбутнього, деякі версії історій будуть сприйняті суспільством як можливі, а інші – ні.

Відсутність чіткої перспективи на майбутнє, неусвідомлення того, що діється на наших очах, а що відбувається за кулісами – все це стоїть на заваді не лише осмислення сьогодення, а й переосмислення нашого історичного минулого. Не зв'язавши до купи «розірваний ланцюг часів» минулого, сучасного й майбутнього, ми будемо без кінця борсатись у буденщині, втрачаючи останні залишки оптимізму і бачення перспектив. І вина тут лежить не лише на науковцях, бо йдеться насамперед не так про кризу історичної науки, як про кризу реальності сьогодення і нашу здатність до її осмислення. Того сьогодення, яке хоч і звеличене в образі філософського поняття «презентизм», однак, в умовах України, впродовж 25 років незалежності представляє нашу державу як торжество простору і часу самоутвердження олігархічно-бюрократичного середовища, яке, не вдовольняючись одним сьогоденним і претендуючи на увіковічення, ініціює час від часу замовлення на кон'юнктурні переписування історії «з урахуванням поточного моменту».

Вихід, очевидно, лише в одному – історична наука і освіта мають бути полишені на науковців і освітян. Саме про це йдеться в рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) 1996 р. щодо вивчення історії в Європі: «Історична освіта має бути вільною від політики. Історія для істориків, а не для політиків і ідеологів». Виходячи з того, що основні виклики дня грядущого на європейському континенті назрівають в галузі освіти і культури, Комітет міністрів Ради Європи опрацював у 2001 р. «Рекомендацію Rec(2001)15 Комітету Міністрів Державам-членам з питань викладання історії в Європі в ХХІ столітті», де застерігається: «викладання історії не повинно перетворюватися в інструмент ідеологічних маніпуляцій».

Натомість, наголошується в документі, викладання історії має переслідувати такі завдання: виховання активних і свідомих громадян; стати вирішальним фактором у примиренні, визнанні, розумінні та взаємній довірі між народами; відігравати основну роль у розповсюдженні основних цінностей, таких як толерантність, права людини і демократія. Відповідно ставиться й завдання: розвивати в учнів критичний погляд на речі, незалежне і об'єктивне мислення; допомогти учням осмислити чорні плями в історії Європи і світу; осмислити

злочинні ідеології та засоби щодо їх упередження. В документі зазначаються недопустимі для історика речі – фальсифікація історичних фактів, підтасовка статистики, підробка в зображувальних засобах, виділення однієї події для виправдання чи замовчування інших, надання гіпернаціоналістичного забарвлення минулому тощо.

Одночасно в документі наголошується на необхідності «вивчення всіх вимірів Європи, тобто не лише політичного, але й економічного, соціального, культурного». На наш погляд, в площині культури мислення історики мають усвідомити й те, що криза часу, яка знайшла своє відображення домінуванням суб'єктивного сприйняття часу в культурі сучасності, вимагає перегляду системи понять, що сформувалася в епоху Просвітництва з їх прогресивним, футуристичним сприйняттям історичного часу. Зрозуміло, що формування нових понять не може відбутися притьмом. Можливо, що це станеться впродовж цілої епохи і нинішня німота науковців завершиться новим інтелектуальним вибухом, здатним перетворити світ. Щоправда тут є небезпека того, що стрімкі зміни сучасності не залишать дослідникам досить часу для того, щоб подолати інтелектуальний хаос.

Список використаних джерел та літератури

1. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Р. Козеллек. – К.: Дух і літера. – 2005. – 375 с.
2. Хапаева Д. Время собственное / Д. Хапаева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ec-dejavu.net/t-2/Time-2.html>
3. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. – М.: «Мысль», 1993. – 663 с.
4. Майже третина українців готові емігрувати. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/2107232-majze-tretina-ukrainciv-gotovi-emigruvati.html>
5. Арент Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арент. – К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.
6. Рікер П. Ідеологія та утопія / П. Рікер. – К.: Дух і літера, 2005. – 386 с.
7. Драгоманов М. Пропаший час. Українці під Московським царством (1654-1876) / М. Драгоманов. – Львів, 1909. – 38 с.
8. Цит. за: Артог Ф. Порядок времени, режимы историчности / Ф. Артог. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.magazines.rus/ru/nz/2008/3/ar3.html>
9. Уинтур П., Хардинг Л., Боргер Дж. Холодная война 2.0: как Россия и Запад вновь обострили историческое противостояние / П. Уинтур, Л. Хардинг, Дж. Боргер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/politic/20161025/238075931.html>
10. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек / Пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2006. – 429 с.
11. Гальчинський А. Енергетика нації. Чому нам не слід боятися звинувачень у виявах націоналізму / А. Гальчинський // «День». – 2010. – № 37. – 3 березня.
12. Lévi-Strauss C. Anthropologie structurale deux / C. Lévi-Strauss. – Paris: Plon, 1973. – P. 377-431.

Ткаченко В.Н. Про «историческую истину» во времени и пространстве.

Проанализированы «кризис времени» в осмыслении исторического процесса, что проявляется в разрыве связи между прошлым, настоящим и будущим. В центре внимания автора - культ презентизма, когда изложение событий прошлого и будущего подчиняется нынешней конъюнктуре, самостоятельно формирует комфортное прошлое и определяет такое же комфортное будущее. В основе этого явления - разочарование во всех иллюзиях и идеалах прошлого, когда на личностном уровне не осталось веры ни в революционную идею, ни в социалистическое общество, ни в перспективы евроинтеграции, а в обществе воцарилось стремление к богатству, комфорту и соблазнительным мгноновениям чувств.

Автор акцентирует внимание на необходимости активизации украинских интеллектуалов в поисках адекватных ответов на вызовы времени, необходимости предложить новые и убедительные способы объяснения всего происходящего вокруг. Время безотлагательно требует нахождения зримой исторической перспективы выхода из ситуации «повседневности выживания», поиска путей укрепления веры в торжество социальной справедливости. В противном случае немота интеллектуалов лишь усиливает разрыв между историческим опытом социума и его способностью осмысления происходящего, видение будущего.

Ключевые слова: темпоральность, дискретность времени, субъективное время, презентизм, провинциализм, «история ради истории», «историческая память поколений».

Tkachenko V. About the “Historical Truth” in Time and Space.

The article analyses the “crisis of time” in understanding of the historical process, which reveals itself in breaking the link between the past, present and future. The author concentrates his attention on the cult of presentism when the exposition of events of the past and future is subordinated to current conjuncture and on its own creates a comfortable past and determines the same comfortable future. This phenomenon is based on the disappointment with illusions and ideals of the past, when on the personal level there is no any faith in revolutionary ideas, socialist society and the prospects of European integration, and the desire for wealth, comfort and tempting opportunities prevails in society.

The author emphasizes the necessity of intensification of Ukrainian intellectuals’ activities in search of adequate answers to the challenges of the present time, the need to propose new and convincing ways to explain everything that happens around. Time urgently requires finding historical perspective of way out of the situation of “everyday survival”, finding the ways to strengthen faith in the triumph of social justice. Otherwise silence of the intellectuals only increases the gap between the historical experience of the society and its ability to understand what is going on now and what will happen in the future.

Keywords: temporality, discrete time, subjective time, presentism, provincialism, “history for the sake of history”, “historical memory of generations”.